

Ciklus razgovora, predavanja, promocija, svečanog čitanja i recitovanja i filmske projekcije: STO GODINA OD STVARANJA JUGOSLAVIJE : 1918 – 2018

Prvog decembra ove godine navršilo se sto godina od formiranja Jugoslavije. U okviru ovog ciklusa razgovano je o onome što se dogodilo od nastanka do njenog raspada. Kritički su se razmatrali uslovi pod kojima su nastale i Prva i Druga Jugoslavija, njihovi dometi, slabosti, protivrečnosti i dostignuća, kao i odnos političkih elita i struke u bivšim jugoslovenskim republikama za vreme dok je postojala i posle njenog kraja. U razgovorima, sredom u 17 sati, od 17.oktobra do 12.decembra, učestvovalo je nekoliko uvodničara – filozofa, sociologa, istoričara, publicista i novinara, kao i u teme unapred upućena “publika” različitih profesija i iskustava, aktivistkinje i aktivisti...

17.oktobar: ISTORIJAT IDEJE JUGOSLOVENSTVA I JUGOSLAVIJE

Uvodničari: Lino Veljak, profesor Filozofskog fakulteta Sveučiliša u Zagrebu i Srđan Milošević, naučni saradnik Instituta za noviju istoriju Srbije u Beogradu.
Moderatorica: Snežana Tabački.

Lino Veljak je govorio o genezi ideje Jugoslovenstva od njene „prehistorijske“ faze kroz Panslavizam čiji je najvažniji predstavnik među Južnim Slovenima, Juraj Križanić, preko perioda nacionalnih preporoda (kada Srbija dobija autonomiju u okviru Otomanskog Carstva, a Crna Gora razvija već ranije elemente državnosti), do Ilirskog pokreta i Ilirskog preporoda u Hrvatskoj, uz značajno sudelovanje Srba iz Austro-Ugarske, Srbije i Crne Gore (V.Karadžić, P.P.Njegoš). Ilirska ideja, kako je naglasio Veljak, podrazumevala je jedinstvo svih Južnih Slovena, uključujući i Bugare.

Razloge što ova ideja nije „zaživela“, Veljak nalazi u tome što su „Slovinci krenuli za Prešernom a ne za Stankom Vrazom“ jer je Prešern je smatrao da su Slovenci Iliri. Druga slaba tačka je bila Bugarska gde ova ideja nije zaživela, ali i odluka Bečke vlade da donese meru zabrane pominjanja ilirskog imena, tako da su ilirske organizacije i publikacije promenile nazive u „hrvatske“ ili „hrvatsko-slavenske“.

Hrvati i Srbi u revoluciji 1848 učestvuju na strani Bečkog režima. Posle čega ih K.Marks naziva „nehistorijskim“ narodima kojima preti izumiranje...

Jugoslovenska ideja se, posle 1848, održava zahvaljujući njenim mecenama, među kojima je najistaknutiji đakovački biskup Jurij Štrosmajer. Na račun njegovih aktivnosti bilo je i pritužbi o prozelitizmu, odnosno navodnoj nameri Štrosmajera da uspostavi teološko-crkvenu uniju sa srpskom i bugarskom crkvom. Štrosmajer spada među liberalne klerike koji su se suprotstavili uvođenju dogme o Papinoj nepogrešivosti, rekao je Veljak. Tokom njegovog delovanja ustanovljene su i prve jugoslovenske institucije ,kao što je Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu.

Međutim, upravo je strah od prozelitizma doveo do insistiranja nekih srpskih političara da južnoslovensko jedinstvo preformulišu u ujedinjenje svih Srba ili, kako se tada govorilo „Srba tri zakona“...Nastaje „Načertanije“ Ilije Garašanina kao „srpski nacionalni

program“, a onda Hrvat Ante Starčević promoviše hrvatsku nacionalnu ideju u kojoj su glavne teze da su i Hrvati i Srbi „politički Hrvati“, a Muslimani „cvet Hrvatsva“, ne ulazeći u njihovo pravo na različite veroispovesti.

Ideje Jugoslovenstva ostaju jače u austrougarskim delovima naseljenim Južnim Slovenima nego u samostalnim državama, što Srbija i Crna Gora postaju 1878. Do prve realizacije te ideje u državnoj formi dolazi 1918, „Kraljevinu SHS“, a od 1929-„Kraljevini Jugoslaviji“, završio je svoj deo prezentacije L.Veljak.

„Jugoslavija se, prema jednom stanovištu, dogodila prerano, s obzirom da je već toliko zakasnila“, počeo je svoje izlaganje **Srđan Milošević**. On je ukazao na to da iako su procesi nacionalnog sazrevanja bili na različitim stupnjevima razvoja, oni su svuda već bili započeli, pa se smatralo da ih je trebalo staviti pod jednu krovnu ideju koja bi ih povezivala. To je bila ideja Jugoslovenstva, kao jedna vrsta nadnacionalne ideologije, iako se prva jugoslovenska država nije tako zvala. Međutim, složeni uslovi pod kojima nastaje prva jugoslovenska država, Kraljevina SHS, ubrzo su pokazali da je malo ko, sem retkih intelektualaca i političara, u nju zaista verovao. Milošević kao ilustraciju za to, navodi izjavu predsednika Demokratske stranke, Ljube Davidovića (čija je partija promovisala unitarizam i jugoslovensko jedinstvo) iz 1920, gde on na pitanje da li smatra da je Srbin ili Jugosloven, odgovara: „Ipak Srbin“. Kada je 1929. godine ideja Jugoslovenstva postala norma, ona je već „bila mrtva“, rekao je Milošević. Za deset godina trajanja zajedničke države, došlo je do velike promene odnosa prema njoj, i to tolike da je jedan slovenački predstavnik koji je 1919 kao član Privremenog narodnog predstavništva, insistirao da je nepotrebno štampati državne odluke i na slovenačkom jeziku jer Slovenci „odlično razumeju jezik svoje braće“, 1928. zahtevao da se sva dokumenta prevedu i na slovenački.

Šestojanuarska diktatura i lični režim kralja Aleksandara 1929, uništili su sasvim tu ideju, bar u političkom smislu, rekao je Milošević. Tokom Drugog svetskog rata, dodao je, komunisti su pronašli optimalan način kako bi se ideja Jugoslovenstva sačuvala, suprotstavljajući se integralnom Jugoslovenstvu, dodao je on.

Milošević je citirao i J.B.Tita koji je 1962. godine rekao da nije zajedništva, republike bi bile „niko i ništa“. U daljem izlaganju, govorio je o emancipatorskim potencijalima i dometima u Drugoj Jugoslaviji, posebno kada je reč o obrazovanju, socijalnoj i zdravstvenoj zaštiti. Pomenuo je u kritičkijem tonu period kolektivizacije na selu, ali je i tu izneo mišljenje da je bez obzira na to što je ona faktički propala i od nje se odustalo do 1953, bilo i nekih uspešnih primera. Milošević ocenjuje da je komunistička elita čak i u periodu neposredno posle rata pokazala značajan nivo „pragmatizma i razuma“, ali je smatrala i da je nacionalno pitanje rešivo na jednostavan način, da će se narodi Jugoslavije koji su bili i međusobno u strašnom sukobu tokom tog rata, oporaviti dobijanjem svojih federalnih jedinica, slobodom da, istovremeno sa jugoslovenskim, praktikuju i nacionalne, tradicionalno-folklorne vrednosti.“Učinjeno je sve da nacionalno pitanje ne bude „sve i svja“ te države“, zaključio je Milošević. Kada se još 1946. godine raspravljalo o suštini jugoslovenske države, o tome šta je ona u tom trenutku, Edvard Kardelj je, kaže Milošević, rekao: „ Mi smo plebejska republika Jakobinaca“. Milošević je govorio o industrijalizaciji zemlje koja je, po njemu, važan faktor njene modernizacije i emancipacije građana, iako se ona kao vrednost, po njemu, danas bagatelise. Prema

Miloševiću, samoupravljanje je prvo „zavedeno“ na selu. On ga ocenjuje kao sistem upravljanja koji je otišao „korak dalje od ideje liberalizma i individualizma“ u sferi proizvodnih odnosa. Milošević dalje smatra da su posleratni upravljači bili kompetentni da upravljaju državom, da poboljšaju stanje u raznim sferama državne uprave i njenih servisa građanima, a na primedbe koje se stavljaju da bi državu i društvo unapredili i građanski političari da su se vratili na vlast posle rata, kaže da se takvi dometi nisu mogli očekivati od „raznih Grola, Ninčića, Krnjevića...“. On smatra da je neuspeh Druge Jugoslavije više posledica onoga što je 1945. nasleđeno od Prve Jugoslavije nego samih slabosti jugoslovenskog posleratnog socijalizma. Smatra i da je ova Druga bila najveći civilizacijski iskorak jugoslovenskih naroda, a na primedbu nekih slušalaca da u toj državi nije bilo političkih sloboda i da je to možda jedan od uzroka njenog krvavog raspada, Milošević je rekao da on smatra da su ljudima uglavnom važnije socijalne i ekonomske slobode i prava od političkih. U nastavku se razvila zanimljiva debata, sa još komentara i pitanja....

31. oktobar: Razgovor o knjizi **„JUČERAŠNJI SVIJET“ dr Enisa Zebića, novinara i publiciste iz Zagreba.** Izdavač knjige: Durieux, Zagreb 2017.

Knjiga govori o intelektualcima antifašističke liberalno-građanske orijentacije u Hrvatskoj između Prvog i Drugog svetskog rata. Uvodničari: Autor, dr Lino Veljak, Dragomir Olujić Oluja.

Autor Zebić, inače dopisnik Radija Slobodna Evropa iz Zagreba i doktor filozofije, u „Jučerašnjem svijetu“, objavljuje svoja istraživanja o četiri hrvatska intelektualca **Vinku Kriškoviću, Matu Ujeviću, Zlatku Gašparoviću i Krunu Krstiću**. Ove ličnosti, njihovi radovi i javni nastupi, naročito između dva svetska rata bili su, prema Zebiću, gotovo potpuno skrajnuti, a onda zaboravljeni u samoj hrvatskoj javnosti i intelektualnoj eliti.

“U Zebićevom tumačenju Krstićeve kritike, „nacionalizam koji bi kovao u zvijezde pripadnike vlastite nacije, bez obzira na njihove ljudske vrijednosti, bio bi ustvari anacionalan, jer bi bujnost narodnog života reducirao na bolesni narcizam“ rekao je, između ostalog, **Lino Veljak**.

“Autori kojima se Zebić bavi jasno su prepoznali nesposobnost liberalne demokracije da valjano riješi sukob rada i kapitala te se zalagali za reforme kojima bi se taj sukob prevladao u korist slabijih, odbacujući istovremeno revolucionarne solucije za kakve su se zalagali komunisti”, istakao je Veljak važnu dimenziju Zebićevog istraživanja i dodao da ni Zebić kao ni ličnosti čijim se delovanjem bavio u ovoj knjizi, ne izjednačavaju „sve totalitarizme“, kako je to danas uobičajeno, a i kritika komunističke teorije i prakse koju su dali ovi autori građanske orijentacije je kvalitetnija od kritike svojstvene autorima nacionalističke i klerikalne orijentacije, smatra Veljak. “Zebićevi intelektualci prepoznali su opasnost od nadirućeg fašizma i upozoravali su javnost na tu opasnost, iako tek knjigama i člancima objavljivanim u časopisima i u novinama -tekstovi, doduše, ne mijenjaju svijet, zna to Zebić, ali bar omogućuju ljudima da se snalaze u zatečenim i nadolazećim okolnostima. U tom smislu bi nam, tvrdi Enis Zebić, analize i promišljanja

koje su spomenuti autori ponudili u svojim tekstovima mogli i danas, u vremenima krize liberalne parlamentarne demokracije, pomoći snalaženju u našim „dinamičnim vremenima od devedesete naovamo“ kad nas „osim novih, muče i brojni stari i davno dijagnosticirani –ali nikada sanirani problemi“, te je stoga uvjeren (ili kako bi sam to rekao, „umišljen“) da „još nije kasno da nam ipak nekako pomognu“. A ta Zebićeva tvrdnja dodatno dobiva na svojoj uvjerljivosti ako se uzme u obzir da su neki od njegovih autora osim fašizma i boljševizma kritički opovrgavali i tadašnje pojavne oblike populizma. Konkretno, kad je riječ o hrvatskom političkom prostoru između dva svjetska rata, populizam Hrvatske seljačke stranke. Još jedan argument u prilog aktualnosti radova Vinka Kriškovića i drugih hrvatskih liberala iz međuraća, Zebić nudi posredstvom uvida da je u posttuđmanovskoj Hrvatskoj liberalizam potisnut neoliberalizmom, te da se danas liberalne ideje i vrijednosti u sve većoj mjeri dovode u pitanje posredstvom jačanja klerikalno-konzervativnih pozicija. Važi li to tek za Hrvatsku?

Uglavnom, Enis Zebić je svojom knjigom uspio problematizirati, ako ne i do kraja razoriti, apsolutiziranje nekih danas neospornih hrvatskih antiteza, kao što su Jugoslaveni-Hrvati, vjernici-nevjernici i, posebno, ustaše-komunisti. Pri čemu ta antiteza postaje specijalno zloćudna kad se ustaše uspiju prikazati kao nositelje monopola na hrvatstvo, a komunisti kao isključivi vlasnici ideje socijalne pravde. Niti su ustaše ekskluzivni Hrvati, kako to njihovi današnji sljedbenici hoće prikazati, niti su se samo komunisti zalagali za društvenu pravdu. Analogije s drugim sredinama nameću se same po sebi” rekao je, između ostalog, o Zebićevoj knjizi, Lino Veljak.

7.novembar: Predstavljanje pojedinih radova iz zbornika „**JUGOSLAVIJA U ISTORIJSKOJ PERSPEKTIVI**“, u izdanju **Helsinškog odbora za ljudska prava u Beogradu (Beograd, 2017)**. Moderatorica je bila **Snežana Tabački**, a radove iz Zbornika su prezentirali: **Aleksandar Sekulović**, predstavljanje jednog dela sadržaja Zbornika; **Dana Vidić**, „Svakodnevni život u obje jugoslavenske države“ **Igora Dude**; **Lino Veljak**, „Hrvatska i Hrvati u Jugoslaviji“ **Iva Goldštajna**; **Miodrag Kapetanović**, „Bošnjaci, Hrvati i Srbi u BiH i Jugoslaviji“ **Husnije Kamberovića**; **Senka Knežević**, „Crna Gora i Crnogorci“ **Šerba Rastodera**; **Aleksandar Bobić**, „Jugoslovenska umetnost i kultura“ **Nenada Makuljevića**; **Snežana Tabački**, „Načini sećanja na Jugoslaviju“ **Mitje Velikonje** i **Staša Zajović**, „Jugoslavija na međunarodnoj pozornici“ **Tvrtka Jakovine**. Pored prezentovanih autorskih radova, u zborniku se nalaze i tekstovi **Draga Roksandića**, **Ljubice Jančeve** i **Aleksandra Litovskog**, **Boža Repe**, **Latinke Perović**, **Mrika Limanija**, **Milivoja Bešina**, **Srdana Miloševića** i **Vladimira Gligorova**.

„Bez obzira na neosporno ogroman uvid u ratna zbivanja devedesetih, nedostaje kontekstualiziranje i hronološka vertikalna svega onog što je, na kraju dovelo do rata. To znači da je za razumevanje brutalnog raspada Jugoslavije neophodan uvid u suštinske razloge njenog raspada, a to je sukob različitih koncepcija njenog uređenja (dok je postojala)“, napisala je u ime izdavača, Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, Sonja Biserko.

Aleksandar Sekulović je dao opšti prikaz sadržaja Zbornika sa naglaskom na nekim tekstovima, pa je za tekst **Ljubice Jančeve** i **Aleksandra Litovskog** („Makedonija i Makedonci u Jugoslaviji-Uspostavljanje sopstvenog identiteta,“) rekao da se on odnosi na represiju nad građanima makedonske nacionalnosti u vreme Kraljevina

Srbije i Jugoslavije, kada je čak i makedonski jezik bio zabranjen, a Makedonija proglašena Južnom Srbijom. Zatim je predstavio ukratko tekst **Mrika Limanija** („Kosovo u Jugoslaviji-Protiv kolonijalnog statusa,,), o srpsko-albanskim odnosima od vremena Balkanskih ratova, zatim **Milivoja Bešina** („Vojvodina u Jugoslaviji-Borba za autonomiju,,), u kojem Bešin iznosi niz zanimljivih podataka o položaju Vojvodine od njenog ulaska u Kraljevinu Srbiju i Kraljevinu SHS, za koji kaže da je bio nelegitiman jer je o tome odlučivala samo trećina stanovnika tadašnje Vojvodine. Tako je univerzitetski profesor **Milan Bartoš**, rekao je Sekulović, govorio o „divljem kapitalizmu“ posle Prvog svetskog rata, sa naglaskom na bogaćenje same kraljevske porodice Karađorđević. Predstavljajući tekst **Boža Repe** („Slovenija i Slovenci u Jugoslaviji-Zašto su ušli i zašto su izašli: tri slovenačke odluke o Jugoslovenstvu,,) o položaju Slovenaca u zajedničkoj državi, Sekulović je naveo stav autora da su za razliku od drugih krajeva Jugoslavije gde je jugoslovenstvo bilo popularno, Slovenci u Kraljevinu SHS ušli „iz nužde“, ali su iz toga stekli značajne nacionalne benefite (po prvi put je celokupno školstvo bilo na slovenačkom, osnovan je prvi slovenački univerzitet, a došlo je i do ekonomskog prosperiteta Slovenaca). **Latinka Perović** („Srbi i Srbija u novovekovnoj istoriji-Iskustvo s drugim narodima,,) je kao autorka teksta insistirala na tome da je, prema tumačenju Sekulovića, srpski nacionalizam uzrok svih problema u Jugoslaviji, a on iz njenog rada citira i rečenicu istoričara Slobodana Jovanovića da je „jedina tradicija koja je čvrsta i stamena-srpski nacionalizam“. Ona, prema A.S., smatra i da je pojava separatizma između dva rata, posledica Šestojanuarske diktature iz 1929. Perović tvrdi da su isti razlozi motivisali i događaje i odluke iz kojih je proizašao i raspad Druge Jugoslavije, rekao je Sekulović.

Dana Vidić je predstavila tekst **Igora Dude** („Svakodnevni život u obje jugoslovenske države-Hvatanje koraka sa Evropom“), koji se odnosi na napredak koji su te države donele građanima, u kojem autor iznosi svoj stav, prema Vidić, da su i Prva i Druga Jugoslavija donele dosta toga dobrog svojim građanima, pa navodi o kojim promenama na bolje se radi. Vidić je ocenila da je Duda bio „vrlo blagonaklon i prema Prvoj i prema Drugoj Jugoslaviji“...

O tekstu **Nenada Makuljevića** („Jugoslovenska umetnost i kultura-Od umetnosti nacije do umetnosti teritorije“), **Aleksandar Bobić** je rekao da nije posebno ideološki obojen i da pokušava da bude objektivn u razmatranju dugog perioda od 19. veka do raspada SFRJ, i to vreme Makuljević deli na tri faze: do 1918, između dva rata i vreme socijalističke Jugoslavije. Njegova početna teza da se od „umetnosti nacije“ stiglo do „umetnosti teritorije“, vodi njegovo istraživanje od početka do kraja teksta, rekao je Bobić, pa autor zaključuje da se umetnost svela na te „teritorijalne“ okvire i njima ograničavala i sputavala. Zanimljiv je podatak, iznet u tekstu Makuljevića, da je kralj Petar Prvi, još 1904. otvorio prvu jugoslovensku izložbu, a veoma je zanimljiv i položaj Ivana Meštrovića kao „najvažnije figure umetničke elite vezane za Jugoslovenstvo“...

Lino Veljak je govorio o tekstu **Ive Goldštajna** („Hrvatska i Hrvati u Jugoslaviji-Suprotstavljanje centralizmu“). On je pohvalio dobar izbor autora za Zbornik, ocenjujući da je Goldštajn, inače „vodeći antifašistički istoričar uz Tvrtka Jakovinu i Hrvoja Klasića“, napravio jedan popularizirajući prikaz, „napisan jasno razumski, ponekad i previše zdravorazumski“, ali nema odgovora kojim bi se jasnije objasnila propast Druge Jugoslavije. Veljak nudi svoje objašnjenje, pominjući dva sportska događaja (gde su sportisti i publika pokazali, u rasponu od svega deset meseci, potpuno različit odnos prema Jugoslaviji i njenim simbolima). Veljak smatra da je bilo jasno da je došlo do urušavanja podrške poretku, posle niza ranijih znakova, od 1968. do 1971.-72., iako je

sam J.B.Tito to uočio još 1962. Tako su rukovodstva morala tražiti „novi izvor legitimiteta“ u „ugroženoj naciji“. „Najbeskrupulozniji“ u tome, po L.V., bili su Slovenci ali i Srbi dok je do prekida „Hrvatske šutnje“ došlo nešto malo kasnije, što je javno eskaliralo na utakmici Hajduk-Crvana Zvezda 1988. (srpski navijači su skandirali „Sloba sloboda“, a čitav stadion Stipi Šuvaru). Kada se Šuvar povlači iz uzavrele političke situacije koja je pretela eskalacijom nasilja, na to upražnjeno mesto dolazi Franjo Tuđman kao antipod Slobodanu Miloševiću, rekao je Veljak. „Tako da“, zaključio je on, „onih šezdeset hiljada ljudi koji su 1989. skandirali Jugoslaviji, vjerojatno su predstavljali jedinih šezdeset hiljada koji doista vjeruju u Jugoslaviju, u odnosu na još uvijek šutljivu vječinu“.

O tekstu **Husnije Kamberovića** „Bošnjaci, Hrvati i Srbi u BIH i Jugoslaviji-U stalnom procepu“, govorio je **Miodrag Kapetanović**, i naglasio da će u svom predstavljanju teksta Kamberovića, više govoriti o počecima jugoslovenske zajednice, o vremenu 1917.-18. On je izneo i neku vrstu kritičkog odnosa prema autorovom pristupu, za koji je rekao da je više priča o događajima i njihovim učesnicima, o tome kako su se ponašale političke elite u BIH, nego analiza te historiografske građe. Kapetanović je izdvojio ponašanje muslimanske elite nakon propasti Austro-Ugarske koja je u prvi mah, politički bila potpuno dezorijentisana, da bi se ubrzo priklonila pobjedniku-srpskoj strani, iako su prvo pisali pismo Caru Dvojne Monarhije. Slično se, preneo nam je Kapetanović, ponašaju i bosanski Hrvati. Dalje je govorio o poglavlju koje se tiče ulaska teritorije BIH u novu državu, kada muslimanski političari, sklapaju sporazum sa Srbijom, a početkom novembra 1918, srpska vojska na čelu sa Stepom Stepanovićem ulazi u Sarajevo. Kada je poverenik za Narodnu odbranu u Narodnom vijeću u Zagrebu, ponudio političarima u Sarajevu da im pomogne da organizuju institucije vlasti, odgovor je bio da već imaju pomoć iz Srbije. I među srpskim političarima u BIH u to vreme bilo je više struja... Neobično je i što najjača bosanska stranka posle rata, Jugoslovenska muslimanska organizacija, prvo pledirala za federalizaciju nove države, da bi ipak glasala za izrazito centralistički Vidovdanski ustav. Dalje se niže niz paradoksa, iako je BIH od 1929. bila rasparčavana „na sto načina“, pa Spahova stranka podržava koaliciju kontroverznog Milana Stojadinovića... Iako su u socijalističkoj Jugoslaviji Muslimani priznati kao posebna nacija i stanje u BIH je značajno unapređeno u različitim oblastima, Kamberović smatra da sadašnja BIH elita to poriče i obezvređuje.

Senka Knežević, predstavljajući tekst **Šerba Rastodera** („Crna Gora i Crnogorci-Gubitak državnosti i njena obnova“), napomenula je da je Crna Gora učestvovala u četiri rata do sredine 20.veka, da je dobila nezavisnost kada i Srbija, na Berlinskom kongresu 1878, da je žrtvovala crnogorske vojnike u Mojkovačkoj bici kada je branila odstupanje srpske vojske. Prema svedočenjima, rekla je Knežević, Austrougari su bili zapanjeni kako „goli i bosni“ ljudi mogu da ratuju...

Rad **Mitje Velikonje** („Načini sećanja na Jugoslaviju-YU retrovizor“), predstavila je **Snežana Tabački**.

„Glavno istraživačko pitanje koga ovde on postavlja je – koje su specifičnosti načina pamćenja zajedničke jugoslovenske prošlosti“, rekla je na početku Tabački.

„U uvodu Velikonja govori o specifičnostima sve tri Jugoslavije, te definiše kolektivno i lično sećanje.

Lično definiše kao upotrebljivu prošlost za sadašnjost, koja se pojavljuje na različitim nivoima (ličnom, grupnom), u različitim formama (spontanim, institucionalnim), medijski različito (usmeno, pismeno, petrificirano, u sistemu praznika i praznovanja, preko simbolike itd.), i za različite namene (sentimentalne, kao unutrašnje bekstvo, ili

instrumentalne, funkcionalne).” Dalje, navela je ona, Velikonja sećanja deli na “tvrda i “meka”: Kolektivna sećanja su po njemu “tvrda” sećanja, jer su zapisana, štampana, ovekovečena, isklesana, monumentalizovana, podržana dekretima, romantizovana, obnavljana u mreži muzeja, galerija, nacionalnih zbirki, arhiva, školskih kurikuluma i udžbenika, spomenika, državnih znamenja (grbova, zastava, novca), sistema praznika i komemoracija, nacionalnih masovnih medija, (pre)imenovanja ulica, ustanova i nagrada, zvanične historiografije itd., jednom reči, hegemonističkih diskursa.

Meka ”sećanja grupa i pojedinaca ostaju nekanonizovana, nezabeležena, skrivena, introvertna, koja imaju svoje medije i kanale prenošenja koji često deluju kao opozicija, ili čak alternativa, prvima. Sećanja na Jugoslaviju autor navodi kao devet “specifičnih“ sećanja , kako za vreme postojanja Jugoslavije tako i nakon njenog nestanka:

1. Glasni diskontinuiteti sećanja;
2. Zajedničko, istovremeno i separatno sećanje;
3. Borbe sećanja;
4. Dijalektika sećanja i zaborava;
5. Upotrebljiva sećanja;
6. Jedna istorija, više sećanja;
7. Nostalgija kao uspomena, minus bol;
8. Katarzično sećanje;
9. Angažovanje sećanja.

Na kraju svog rada, kako je rekla Tabački, Velikonja daje predloge svog “sećanja za budućnost”.

Staša Zajović je, na samom kraju predavljanja Zbornika, govorila o tekstu **Tvrtka Jakovine** („Jugoslavija na međunarodnoj pozornici-Aktivna koegzistencija nesvrstane Jugoslavije“), a posebno o Pokretu nesvrstanih.“Kroz čitanje sam doživjela pravo osjećanje koje sam imala kad sam čula za pokret nesvrstanosti kao djevojčica čija je porodica bila daleko od zvanične politike i nomenklature. Doživjela sam to kao nastavak onoga što su i moji preci željeli, kao stvaranje ne jugoslovenske, već balkanske ili, još tačnije, proleterske federacije“. Ona je izdvojila kao interesantno u Jakovininom tekstu, njoj nepoznat podatak o pomoći Jugoslavije Izraelu (kojeg kasnije nije priznala-bila je, na glasanju, uzdržana). Zajović zaključuje da je jugoslovenska vlast na kretanja kako u radničkom pokretu, tako i na čitavoj međunarodnoj sceni, gledala „krajnje pragmatično“: „Do 1948. samo su ideologije bitne, a posle kao da subjekti promena postaju narodi, gubi se emancipatorska energija radničkog pokreta, dolazi do širenja izvan Evrope...“, što Titova Jugoslavija vešto iskorišćava kako na političkom, tako i na ekonomskom planu. Zajović je kao važno u radu Jakovine, navela one podatke i nalaze koji ukazuju da je nesvrstana Jugoslavija „svim diktaturama izvozila oružje“, pomenula je i diktatorske režime u Burmi, Indoneziji, Iranu, kao i borbu za vlast i intervenciju SSSR-a u Avganistanu, kao primere za jugoslovensku „politiku nemešanja“ u unutrašnje poslove tih članica Pokreta koja je navođena kao opravdanje. Navela je kao simptomatične za razumevanje naših građana dominantne spoljne politike zemlje, njihovo poznavanje zemalja i lidera tog pokreta, kao i podatke i iskustva (i njenih ličnih) o izvesnom „rasizmu“ u našim studentskim domovima gde je bilo i studenata iz nesvrstanih zemalja. Ona je zaključila da se iz svega toga vidi da je potrebno puno vremena da bi se u jednom društvu promenila dominantna kulturna matrica i to, na neki način, potvrdila pitanjem: „Kako je moguće da jedan emancipatorski, oslobodilački pokret postane nevažan posle Titove smrti i početkom 90-tih?“.

14. novembar: Predstavljanje i diskusija o memoarskoj knjizi „**DIKTATURA KRALJA ALEKSANDRA KARADORĐEVIĆA**“ **jednog** od najznačajnijih političkih lidera Srba u Hrvatskoj između dva rata, **Svetozara Pribićevića**. Knjigu su predstavljali **izdavač i publicista Dragan Stojković** (izdanje MOSTARTA) i **dr Lino Veljak**.

O ličnosti Svetozara Pribićevića i svojim motivima da knjigu objavi govorio je izdavač Stojković dok je Veljak podsetio na međuratni period Prve Jugoslavije, na motive i teškoće u njenom formiranju, kao i složenost srpsko-hrvatskih odnosa i dinamiku tih odnosa pre i nakon formiranja zajedničke države Srba, Hrvata i Slovenaca, prvo u okviru već poražene Austro-Ugarske, a kasnije i njenim priključivanjem Kraljevini Srbiji, 1. decembra 1918.

Svetozar Pribićević je pripadnik čuvene srpske krajiške političke porodice Pribićević, čije delovanje bi možda danas nazvali „kontroverznim“ jer je on od , između ostalog, unitariste i centraliste po osnivanju države SHS i lojalnog dinastiji Karađorđević, nakon političkog udruživanja njegove Samostalne demokratske stranke i Hrvatske seljačke stranke Stjepana Radića u opozicionu Seljačko-demokratsku koaliciju, postao vatreni republikanac i federalista. Nakon uspostavljanja tzv. Šestojanuarske diktature-ličnog režima kralja Aleksandra, Pribićević je interniran u Brus u Srbiji, odakle ga premeštaju u zatvorsku bolnicu, a posle intervencije vlade Čehoslovačke, odlazi u Prag, pa u Pariz. Tamo je i objavio svoju poznatu knjigu „Diktatura kralja Aleksandra“(La dictature du roi Alexandre), 1932. godine. Knjiga se u Jugoslaviji u prevodu pojavila pedesetih godina, da bi se to izdanje obnovilo povodom stogodišnjice od nastanka „Aleksandrove“ tzv. Prve Jugoslavije.

U svom „Pismu Srbima“ iz 1933, Pribićević se založio za sporazum Srba i Hrvata na osnovama ravnopravnosti naroda: „Svaki drugi put i rješenje značilo bi vječite trzavice, međusobne sukobe i ratove, koji bi se na kraju katastrofalno završili za oboje...“ Umro je u emigraciji, u Pragu. 1936.

21. novembar: Debata o knjizi „**Da LI JE JUGOSLAVIJA MORALA DA UMRE** ...ili kako su republičke etničke komunističke elite kontinuitetom svojih svađa dovele do neizbežnog kraha SFRJ“ – autora **dr Sergeja Flerea i dr Rudija Klanjšeka** sa Univerziteta u Mariboru. Knjigu je u Beogradu 2017, izdao Dan Graf.

U uvodnom delu svoje studije, **Flere-Klanjšek** govore o svojim autorskim namerama: „Osnovni cilj knjige je: popuniti jednu prazninu među brojnim radovima o Jugoslaviji. Najpre, reč je o nekim istorijskim činjenicama koje ili nisu dovoljno poznate ili nisu bile pravilno rasvetljene. Drugo, postoje otvorena pitanja o karakteru etničkih zajednica koje su unutar Jugoslavije imale svoje „domovine“. Da li su one sve bile „nacije“? Da li je Titova Jugoslavija odlučujuće doprinela da se one tako razviju?

Pritom, Titova Jugoslavija uživala je međunarodni kontinuitet s prethodnom državom, ali je sadržinski bila nova tvorevina, neopterećena onim što je razjedalo prethodnu. Ipak, pokazaće se da se isti problemi vraćaju i da za elitu postaju sve teži i teže savladivi.“

U knjizi se navodi da istoričari Ivo Banac i Hobsbaum smatraju da se Jugoslavija posle Drugog svetskog rata nije mogla obnoviti drugačije sem od strane komunista, a Flere i Klanjšek u delu svoje knjige koji ispituje etnosimbolički aspekt nastanka i raspada tzv. Druge Jugoslavije, pokazuju, pozivajući se na manje ili više oskudne izvore, svedočenja i dokumenta, da je već Drugo zasedanje AVNOJ-a 1943, postavilo temelje nove Jugoslavije, insistirajući na „rešavanju nacionalnog pitanja“ njenom federalizacijom koju je većina „nacionalnih“ komunističkih prvaka odmah shvatila kao konfederalizaciju i uspostavljanje osnova ne samo za priznanje nepriznatih etničko-nacionalnih posebnosti (što se u većem stepenu i dogodilo na samom Zasedanju u Jajcu), već i za stvaranje nacionalnih država u budućnosti (pravo na samoopredeljenje do otcepljenja i udruživanja)...U drugom delu knjige, autori polemišu sa tezom o ulozi etnosimbolizacije i separatističkih nacionalizama u raspadu SFRJ, pokazujući da je moguće dokazivati i doprinos tome drugih faktora kao što je Naftna kriza s kraja 70-tih godina, promena ponašanja MMF-a prema već dogovorenim obavezama SFRJ tj., zaoštavanje uslova otplate kredita posle smrti J.B.Tita i procena da je neizvesno održavanje zajednice SFRJ, ali i efekta raspada SSSR-a i Varšavskog bloka i prestanka Hladnog rata.

Dr Lino Veljak je knjigu Flerea i Klanjšeka ocenio kao uradjenu sa ozbiljnom težnjom da bude što objektivnija što ponegde, kako je rekao, može imati i kontraefekte zbog donekle artificijelne ravnoteže, ali je to označio kao manje bitno za kvalitet i domete ove knjige. On je predstavio najvažnije teze i nalaze autora, počev od naglašavanja značaja odluka Drugog zasedanja AVNOJ-a i široj javnosti manje-više nepoznatih činjenica o atmosferi na tom zasedanju, kada se raspravljalo i odlučivalo o budućem federalističkom uređenju nove Jugoslavije. On smatra uverljivim argumente autora kojima oni hoće da dokažu, da su samo komunisti bili u stanju da obnove Jugoslaviju posle Drugog svetskog rata. To nisu mogli da urade predratni građanski političari jer su gotovo svi, sem Dragoljuba Jovanovića, predsednika Zemljoradničke stranke, bili nacionalisti. Iz Srbije, dakle, velikosrpski nacionalisti, a iz drugih delova zemlje separatisti ili konfederalisti, „eventualno federalisti“. Veljak je zatim, ukratko, predstavio sadržaj poglavlja ove knjige u kojima se kao glavni zaključci ističu da su glavni arbitri na Drugom zasedanju AVNOJ-a, „sem Tita, Koče Popovića, Mijalka Todorovića i eventualno Aleksandra Rankovića“ bili komunisti-nacionalisti, da su tzv. Zlatne godine jugoslovenskog socijalizma u značajnoj meri bile deo propagande, a da je stvarnost i tada bila drugačija jer je na nivou političkih odnosa i bilo stalnih trvenja republičkih oligarhija, a mnogi su komunisti završili u logorima i zatvorima, Golom otoku, Sremskoj Mitrovici....Bitnim momentima smatra se i Titovo pismo iz 1971, kao i Hrvatsko proleće i pojava „srpskih liberala“ i obračun s njima. Veljak hvali „preciznu ocenu“ koju autori daju o tom vremenu. Od važnih perioda tu je i početak i zaoštavanje krize na Kosovu, razilaženja i sukobi u kulturi i pojava slovenačkog nacionalnog programa kroz Novu reviju. Nakon dolaska Miloševića na vlast u Srbiji, okončava se i tzv. Hrvatska šutnja (1971-89), te počinje proces razdruživanja. Nakon razmatranja mogućeg uticaja nekih

spoljnih faktora na sudbinu Druge Jugoslavije, ostaje pitanje, rekao je Veljak: „Da li bi Jugoslavija opstala da su se vanjski faktori počeli miješati?“

Dragomir Olujić je zamerio autorima pristup koji uzimaju kao polazište za svoju analizu jer, po njemu, razumevanje raspada Jugoslavije sa stanovišta etniciteta i nacionalizma predstavlja „veliko metodološko ograničenje“. „Ne postoje ekonomski, nacionalni, kulturni procesi po sebi. Svi procesi su socijalni“, rekao je Olujić. On smatra da raspad nije izazvao „puki sukob političkih i kulturnih elita, već i udruživanje političkih i ekonomskih elita“. Olujić je naglasio da bez analize i razumevanja sukoba ekonomskih elita nema ni razumevanja propasti SFRJ, bez obzira što su kasnije na scenu stupili otvoreni sukobi kulturnih i političkih elita. Jednim od faktora raspada on smatra i razbijanje UDBE kao savezne-jugoslovenske organizacije (posle pada A. Rankovića), posle čega su omoćale službe bezbednosti pojedinačnih republika SFRJ. Rekao je da ne smatra relevantnim teorije o totalitarizmu – ni onu Z. Bžežinskog na koju se referišu Flere i Klanjšek, „a posebno onu H. Arent“, pa kraj SSSR i Hladnog rata vidi kao deo globalnog procesa, u kojem, od sredine 60-tih godina do kraja 70-tih, kako je rekao, svet postaje jedan, bez obzira na unutrašnja ustrojstva država. „Krajem 80-tih nastaje kriza tog jednog sveta, sistem puca na najslabijoj karici-socijalističkim zemljama“. O reformama Ante Markovića, Olujić je rekao: „Prodavao je skuplje Jugoslaviju nego Milošević. Više je koštalo održavanje sistema Ante Markovića, a i bio je opasniji za kapitalistički sistem“, objasnio je Olujić.

29. novembar: **Dan Republike** – antifašistička poezija napisana tokom NOB-a, postratna i savremena antifašistička poezija, hor aktivista-aktivistkinja pevao je najpoznatije pesme o NOB-u i himne internacionalne levice, zajedno sa veoma raspevanom publikom.

05. decembar: Mali okrugli sto na temu: „**STO GODINA VOJVODINE U SRBIJI I JUGOSLAVIJI: GDE JE AUTONOMIJA?**“ Glavni uvodničari su bili: **dr Svenka Savić**, lingvistinja i profesorka emerita, poznata feministička aktivistkinja i **Ljiljana Spasić** iz Građanske akcije Pančevo **Miroslav Vasin**, potpredsednik Skupštine AP Vojvodine i predsednik Pokrajinskog odbora Demokratske stranke.

Nakon kraćeg uvoda moderatorke razgovora, **Nastasje Radović**, o procesu i najvažnijim odlukama u vezi sa priključenjem Vojvodine Kraljevini Srbiji a ranije samo pet dana od njenog ulaska u sastav Kraljevine SHS, dr Svenka Savić je govorila o opštim uslovima, sa naglaskom na demografskim, u kojima je donošena odluka o pristupanju Vojvodine Kraljevini Srbiji i napomenula da je Srba tada u Vojvodini bilo oko jedne trećine stanovništva dok su dve trećine činili drugi građani, slovenske i neslovenske pripadnosti. Sa tim u vezi, ona je istakla kao važno pitanje to kako su se drugi, naročito brojni pripadnici neslovenskih naroda, kao Nemci i Mađari, osećali u vezi sa odlukama koje su uticale i na njihov život u Vojvodini, koliko su drugi uspeali da se pronađu u novim okolnostima? Kada su u pitanju istaknute žene u Vojvodini, feministkinja Rožika Švimer,

na primer, nije podržala one poznate Srпкиnje koje su učestvovalе na Velikoj narodnoj skupštini, novembra 1918. godine.

Savić je kao posebno delikatnu, navela poziciju Slovakinja koje su, kao i Nemice i Mađarice, odlukama Velike narodne skupštine, ostale van bližeg dodira sa svojim matičnim zemljama. Iako obrazovanije od mnogih Srпкиnja, Slovakinke su, na primer, u novim okolnostima, bile prinuđene da dolaze u Beograd i rade kao ispomoć u srpskim domaćinstvima. One su tako, napomenula je Svenka Savić, 20-tih godina, osnovalе i svoje udruženje u Beogradu...

Zatim je Savić govorila o ženama, učesnicama Velike narodne skupštine Srba, Bunjevaca i drugih slovenskih naroda Bačke, Baranje i Banata, 25. novembra 1918. godine u Novom Sadu, na kojoj je odlučeno o otcepljenju od Austro-Ugarske i priključenju ovih oblasti Vojvodine Kraljevini Srbiji.

Naime, na Velikoj narodnoj skupštini na kojoj se odlučivalo o sudbini Vojvodine, pravo glasa imali su i muškarci i žene. Ženskih glasova je bilo sedam. **Svenka Savić** smatra da to nisu bili feministički glasovi, već da su žene koje su glasale na Skupštini to učinile kao supruge uticajnih muškaraca. Najpoznatija među njima bila je Milica Tomić, supruga jednog od najuticajnijih političara, Jaše Tomića. Ona je bila i kćerka jednog drugog moćnog muškarca, Svetozara Miletića...Školovala se na nemačkom i mađarskom jeziku i bila je društveno aktivna- izdavala je časopis "Žena"...

Svenka Savić je pomenula još dve učesnice Skupštine, Maru Đorđević Malagursku (takođe obrazovanu, koja je smatrana književnicom i etnografom) i Savku Subotić, suprugu Jovana Subotića, predsednika Matice srpske. Savka Subotić, za koju Savić kaže da je u javnosti bila najuticajnija od svih sedam učesnica Velike narodne skupštine, nije ni glasala na njoj jer je preminula baš na dan glasanja. Iako se malo zna o učešću žena u sudbonosnim događajima tih godina u Vojvodini, ima i istraživanja koja su radile Ženske studije, napomenula je Savić, i skrenula pažnju na knjigu Gordane Stojaković „Znamenite žene Novog Sada“, kao i na knjigu „Savka Subotić“ iste autorke. Savić misli da još uvek ima puno mesta kako za istraživanje života i rada „prethodnica“ tako i za ono koje bi se ticalo savremenica: „Trebalo bi da pitamo sve te žene koje imaju svoje prethodnice- Mađarice, Nemice, Slovakinke i druge, šta one o tome misle, kao i da pronađemo pisane tragove o njihovim prethodnicama kojih sigurno ima u nekim arhivama, naravno na nemačkom ili mađarskom jeziku...Naš zadatak bi bio da to vrednujemo i pokažemo šta je Velika narodna skupština značila za žene iz tih nacionalnih zajednica u Vojvodini“, rekla je Savić.

Ljiljana Spasić je govorila o tome da su etnički sukobi 1990-tih na prostoru SFRJ ostavili velikog traga na suživot građana Vojvodine, da su uticali u pravcu zatvaranja etničkih zajednica u kolektivne entitete. Ona smatra da je ono što je čula od Svenke Savić o položaju vojvođanskih Slovakinja posle 1918, može da se stavi i u današnji kontekst jer je odnos većine prema manjinama u Vojvodini aktuelna priča: "Danas mogu da kažem da dolazim iz jednog siromašnog dela - Vojvodine koja je svoje bogatstvo imala ne samo u materijalnoj već i u drugim sferama života, kroz bogatstvo različitosti. Od 2000-ite, ta praznina koja je ostala, stvorila je takvu situaciju sa etničkim zajednicama da se one povuku u svoje nacionalne okvire, a da se, sa druge strane, ponašaju kako se ponaša većina." Spasić je kao najnoviju ilustraciju toga pomenula

skorašnje izbore za Savete nacionalnih zajednica: "Nacionalni saveti su postali produžena ruka vlasti", rekla je. To je posledica i toga što su oni koji su na vlast došli 2000-ite propustili da iskoriste već stvorene kapacitete civilnog sektora koji je i sam imao slabosti, naročito u percepciji javnosti koja ga je doživljavala kao da nije sposoban da okupi one najbolje i najuticajnije javne ličnosti koje bi uspešnije pogurale priču u vezi sa suočavanjem sa prošlošću, čime bi se svakako povratilo izgubljeno poverenje etničkih zajednica, smatra ona.

Jednim od uzroka pojave zatvaranja nacionalnih zajednica u Vojvodini u odnosu na srpsku većinu, Spasić smatra i nedostatak prave autonomije Vojvodine, ali i međusobnu povezanost i uslovljenost svih ovih manjkavosti. „Antifašizam je danas poslednja linija odbrane autonomije“, smatra ona.

Ljiljana Spasić je publici u ŽUC-u skrenula pažnju i na tekst dr Mikloša Biroa o tome da li je nacionalizam Devedesetih trajno pokvario etničke odnose u Vojvodini i da li je moguć i onaj najcrnji scenario-etničkog konflikta? U tom tekstu, kako je rekla, postoji ilustracija stanja na primeru većinski srpskog sela Stapani i većinski mađarskog Doroslovo čiji su se građani u istorijski najvažnijim vremenima (1848, 1917, 1941), uzajamno pomagali, a gde danas, u srpskim Stapanima pobeđuju Radikali. Kao poslednji očigledni primer vojvođanskog duha uzajamnosti nacionalnih zajednica, Spasić je pomenula vreme mobilizacije 1991, kada su majke u selima uzajamno čuvale i skrivale svoje sinove. „A danas etničke zajednice ostaju zatvorene u svojim udruženjima“.

Spasić je rekla da joj je žao što inicijativa ŽUC-a u vezi sa događajima u vojvođanskim logorima „Stajicevo“ i „Begejci“ nije imala uspeha...

Miroslav Vasin je na početku rekao da „Vojvodina nikad nije bila manje vojvođanska“ i podsetio da je radikalski političar Jaša Tomić koji se najviše zalagao da se Vojvodina direktno priključi Srbiji a ne prvo udruži sa SHS sa područja pobeđene Austro-Ugarske, samo godinu dana posle priključenja protestovao kod Vlade Kraljevine SHS i rekao da se kaje zbog svoje odluke.

„Vojvodina nikad nije bila manje vojvođanska nego danas. Kad to kažem, ne mislim na njeno političko urušavanje, na njeno ustavno urušavanje, mislim na urušavanje njenog sistema vrednosti. Sistem vrednosti Vojvodine je nešto što Srbija nikada nije znala da iskoristi kao svoju najveću prednost i ponos, nego je stalno pokušavala kroz taj užasni centralizam kojem smo svedoci već decenijama, da je uruši. Propuštena je šansa da Vojvodina bude lepo lice Srbije, a uvek se tražila šansa da Vojvodina bude slična drugim delovima Srbije“, objasnio je Vasin.

„Beogradski, srpski centralizam je najveće zlo koje je sputavalo ovu zemlju da napreduje“, rekao je Vasin. On je rekao i to da je nekada broj mešovityh brakova bio način kako se merila situacija u Vojvodini, a da u njegovom Bečeju, za poslednjih 10-15 godina nije bilo nijednog mešovityog braka...Vasin smatra da uzrok stagnacije u razvoju vojvođanske autonomije nije samo na strani „srpskih“ partija i sadašnje vlasti već se nalazi i u ponašanju partija nacionalnih manjina prema onima većine. Iako kaže da su danas na vlasti ljudi koji bi najviše voleli da nema nikakve autonomije, nema razumevanja ni za ponašanje stranaka nacionalnih manjina: „Pripadnici nacionalnih manjina su napustili političku ideologiju i okrenuli se koristi“. To objašnjava nekim faktorima: strahom, korišću, uticaju nacionalnih lidera i uticaju matičnih država koji je,

kako je rekao, „dvoičan“...“Mora se ukazati na dvoičnost EU po ovom pitanju. I EU i pojedinih država“.

12. decembar: Projekcija dokumentarnog filma: „**HJUSTON: MI IMAMO PROBLEM**“, reditelja **Žige Virca** iz 2016. godine. Autor scenarija je **Boštjan Virc**, a film je snimljen u koprodukciji slovenačko-hrvatsko-nemačkoj, uz podršku HBO za Evropu, fondacije Doha film institute iz Katara, RT Slovenije i RT Kelna.

Ovim filmom se, po rečima reditelja Žige Virca, htela ispričati jedna simbolička priča o usponu i padu Jugoslavije. Iako je zasnovan i inspirisan mnogim stvarnim događajima i činjenicama, film na alegorijski način govori o atmosferi Hladnog rata 60-tih godina 20. veka, razvijajući mit o prodaji jugoslovenskog svemirskog programa SAD, navodno za više desetina milijardi dolara. U filmu ima dosta arhivskog materijala iz tog vremena gde se uglavnom pojavljuje predsednik SFRJ, Josip Broz Tito, ali i američki predsednici od Džona Kenedija do Džimija Kartera, kao i druge političke i javne ličnosti tog vremena, a tu su i snimci koji govore o razvoju svemirskog programa u NASA. Sa druge strane se razvija neka vrsta teorije zavere, u kojoj se „manipuliše“ tezom kako je nezadovoljstvo Amerikanaca onim što su kupili od SFRJ, prouzrokovalo niz njihovih, uglavnom tajnih aktivnosti koje su, na kraju, kulminirale u krvavom raspadu Titove SFRJ. Osnovnu nit priče čini prvi susret oca- jugoslovenskog inženjera koji tvrdi da je u SFRJ proglašen mrtvim da bi u SAD pomagao na razvoju NASA programa i njegove kcerke koja se ovde rodila nakon njegove izmišljene pogibije.

Priredila: Nastasja Radović